

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СИМВОЛІВ У РОМАНІ
ВАСИЛЯ БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ»**

Валентина Тихоша

Статтю присвячено дослідженню семантики образів-символів та їх функції у романі «Жовтий князь» В.Барки.

Ключові слова: *образ, символ.*

Ключевые слова: *образ, символ.*

Key words: *image, symbol.*

**Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць.
Випуск 19. – Херсон: Вид-во ХДУ. – 2013р. – С. 108 – 112.**

Художня та словесна символіка є одним із традиційних засобів зображення дійсності у мистецтві та літературі. Цим засобом широко користувалися митці усього світу. До символічних образів у своїй творчості широко вдавався і Василь Барка. На цю особливість творчої спадщини письменника вказували деякі літературознавці та літературні критики. Р.Мовчан пише, що йому [В.Барці] вдалося «синтезувати або творчо перетопити великі традиції європейської поезії, зокрема символізму, з українською літературною традицією» [2, с.2]. Наведені цитати стосуються поетичного доробку В.Барки, але ця риса індивідуального авторського стилю притаманна і прозовій спадщині, зокрема роману "Жовтий князь".

Розпочинаючи роботу над символікою образів самого твору, варто наголосити, що В.Барка — людина, яка добре обізнана з етнічною своєрідністю власного народу, осягнула духовні набутки попередніх поколінь, водночас глибоко віруюча, християнин. Нова віра, як відомо, на українських землях укоренилася завдяки поєднанню як дохристиянських, так і власне християнських елементів, тому значення символів треба шукати не лише в Біблії, в ідеях Христа, а й в українській міфології.

У художніх творах символи у формі лексем мають власний зміст, тобто семантику, що міняється в конкретному контексті, завдяки чому і виникають нові прочитання. Наскрізний образ **жовтого князя**, зазначений у назві роману, є багатоаспектним символічним образом, що має кілька значень.

У передмові до видання роману зауважується співвіднесеність назви з поняттям «голод» [1, с.10]. Словосполучення «*жовтий* князь» можна пов'язати із нелюдським існуванням, якоюсь тяжкою карою: «Мирон Данилович стоїть, мов черевики пов'язані жовтою травою» [1, с.84], де жовта трава — символ смерті. Жовкнуть люди від тривалого недоїдання, жовкнуть стіни будівель, коли в них ніхто не живе.

Слово «*князь*» у значенні «керівник високого рангу» — традиційне в Україні. «Князь» споконвічно символізує владу. Можливо, тому так часто зустрічаємо епітет «жовтий». Жовтий і князь (у заголовку), і одяг, і двері райкомівського будинку («сірчасто-жовті»). Як синоніми до слова «князь» у тексті вживаються слова, що характеризують владу, наприклад, «вагар» — той, хто контролює, зважає.

Це уособлення якогось вищого містичного зла, "чортової сили", "диявола", що тепер "князює в повітрі", де "він і демони його, над душами, мов шуліки і яструби над курчатами. Тепер злетілися в двір, близько до кожного: хапають і розкльовують" [1, с. 119]. Конкретне втілення одного з таких демонів – Отроходін. Недаремно Барка кілька разів наголошує на жовтому кольорі його обличчя. Інший демон, мабуть, найголовніший — Сталін, "вусатий бузувір", який "завів пекло". До речі, радгоспний рахівник вважає, що вся причина лиха — саме в ньому. "Дрібніших" демонів багато, вони є "сторожею, поставленою владою", що "охороняє кривду"[1, с.113].

Як апофеоз єднання держави й антихриста — жовті стіни державних установ, жовті шибки їхніх вікон...

Василь Барка не перший у світовій літературі, хто активно використовує символічне значення жовтого кольору як уособлення біди, смерті, жаху (роман "1984" Дж.Оруелла, "Майстер і Маргарита"

М.Булгакова). У "Жовтому князі" цей колір присутній постійно: саме *жовтими* засохлими бур'янами заросли колись гамірливі від дитячого щебету сільські вулиці, *жовті* мертві тіла, *жовтіє* перед очима голодних людей, *жовта* пелена заступає згасаючу свідомість.

Дійові особи роману — люди однієї епохи, одного часу, здебільшого одного соціального класу. Але в кожного з них — своя мета в житті, свої цінності та ідеали: у Мирона Катранника — глибока християнська віра в Бога, у Григорія Отроходіна — фанатична партійно-більшовицька віра в Сталіна, який здатний винищити цілий народ заради «світлого майбутнього». Отже, їхні життєві філософії — діаметрально протилежні. Звідси й неминучість конфлікту Добра і Зла.

Зло в "Жовтому князі" настільки всебічне, що складається враження, ніби воно розливається вогненною поглинаючою **жовтою рікою** по всіх сторінках твору. Панування **жовтого князя**, як символічного втілення містичного тотального Зла і водночас конкретного його вираження в системі та її реальних носіях, поширюється скрізь. Воно повсюдне й невитравне, воно вічне. Так само, як і вічне Добро, що завжди протистоїть Злу, як у житті, так і в самій людині.

Але з будь-якими абстрактними поняттями Барка поводить досить обережно, послідовно позбавляючи їх абстрактності і вбираючи в цілком реалістичні, матеріально відчутні "шати" (портретні характеристики, детальні описи, картини, поведінку дійових осіб, їхні взаємохарактеристики, роздуми тощо). Це стосується так само і понять-символів Добра та Зла.

У романі Добро втілюється насамперед в архетипному образі-символі **сонця**. Але цей образ в індивідуальному стилі письменника має водночас конкретний і **загально-символічний зміст**. Сонце теж має жовтий колір, як і стигле колосся довгоочікуваного хліба, але іншого, яскравого відтінку — кольору тепла, вогню. Ця "гра" жовтим кольором у романі не випадкова: Добро, як і Зло, може перемагати, воно так само вічне і всюдище. Прикметно, що з'являється в тексті цей образ суголосно внутрішнім настроям і почуттям

героїв, синхронно до поступового утвердження ідеї перемоги Добра над Злом. Усупереч наростанню трагічності подій (Кленоточі обезлюднюються, руйнуються, заростають бур'янами, серед яких навіть не блукають поодинокі пси) **сонце** як природне світило з'являється дедалі частіше. Цей символ Добра, надії, рятівного тепла, урожаю вічний, недосяжний ніяким силам, хоч часом його і заступають хмари («Мирон озирнувся, підвів очі: сиплеться світло сонця над пусткою, як завжди»). Сонце постійно присутнє у свідомості людей як остання надія, як втілення Бога, вічного життя, що абсолютно відповідає українській фольклорній символіці. Настає момент, коли на грані останнього зблиску свідомості головному герою Мирону Катраннику здається, що лише воно може зцілити, допомогти, порятувати.

До того ж усі образи твору можна поділити на три групи: носії зла (Григорій Отроходін, хліботруси, хлібохапи, хлібобери, хлібократи), жертви (родина Катранників, селяни-гречкосії, хліботруди), образи-символи (місяць, сонце, хліб, церква, церковна чаша, жовтий князь, змії-ящур, млин). Простий селянин Мирон Катранник і представник влади Григорій Отроходін являють два різних типи моралі. Але зіткнулися герої на предметі великою мірою символічному — коштовній церковній *чаші*. Партієць допитує на зерновому складі Катранника, намагаючись зломити того й дізнатися, де сховано церковну чашу: «Отроходін потер рукою об полу свого пальта і одвернувся, зиркнувши на обличчя селянина,— чи живий? Якщо вмер, сліди чаші пропали. Можна було б віддати впертого в сільраду під арешт. Але хтось, добувши чашу, прикарманить; або виставиться для відзнак: через твою невдачу. Ні! Краще — так. Супроти канцелярських шакалів, ледве вліз сюди, на склад, а то б і досі дерся до млина між мертвяками» [1, с.127]. Читаючи роман, ми неодмінно маємо поставити собі запитання, чому селяни згодні ризикувати життям, переховуючи та оберігаючи *чашу*, чому Катранникові пропонують обміняти чашу на порятунок родини та його самого, чому для Мирона втрата чаші асоціюється з втратою душі? А відповідь дуже прозора: *чаша* — символ духовного Світла, порятунку, який неодмінно прийде.

Недаремно Андрійко, сину Мирона Даниловича, уявилася така картина: «Коли оглянувся на садибу пасічника,— там, над скарбним місцем, підводилося *полум'я* з такою великою і променистою сполукою *ясминної провітлості, пурпуру, крові, сліпучого горіння*, ніби там могутності ненашого життя стали й підносять коштовність, відкриту з глибини землі. Палахкотливий стовп, що розкидав *свічення*, мов грозовиці, на всі напрямки в небозвід, прибрав обрис, *подібний до чаші*, що сховали її селяни в чорнозем і нікому не відкрили її таємниці, страшно помираючи одні за одними в приреченому полі. Здається, над ними, з нетлінною і непоборимою силою, сходить вона: навіки принести порятунок» [1, с.225].

Символи світла, сонця, властиві українському фольклору, перетворені Баркою в символи "засівання" (світлом) і "розсипання" (світла), що втілюють ідейний задум твору, бо ж засівання золотим піском (світлом) – це символ світла в світотворчих сюжетах фольклору, які знаходимо в колядках; символ "лиття", "проливання" (світла) пов'язується з розливанням вогню.

Вогонь у В. Барки – символ духовності, який виступає у поєднанні з біблійним символом – *церковної чаші*, з якої причащали селян. Зливі небесного вогню відповідає поява такого символу, як "проливання", "лиття", що в своєму розвитку спочатку чергується, а далі цілком трансформується в символ «сіяння» і «засівання» світлом.

Церковна чаша символізує в романі світло, незнищенність душі людської, вічність життя, єдність і наступність усіх поколінь українців (бо не одне покоління причащалось з неї), а отже, й України, яка відродиться, не зважаючи ні на що.

Через символічний образ **церковної чаші** автор розв'язує одну з головних проблем роману – проблему духовності, гуманізму, людяності. Грабунок олтаря партійцями проводили саме у розпал операції з викачування хліба. Це символічно, адже **церковна чаша** була для селянства **«вмістилищем огню і світла небесного»**, **«найдорожча коштовність у світі»**. Тому, ризикуючи життям, люди врятували її від грабіжників–

руйнатерів, заховали в надійному місці, яке знає лише наймолодший з вимерлої родини Катранників – Андрійко, якому й судилося продовжити рід, нове покоління Катранників.

У суспільстві панує жовтий князь – символ Зла, але йому протистоїть Добро – це неіснуючі людські душі, символічним уособленням яких є вічне світло – Сонце, що з'являється все частіше крізь весняні тумани.

Святе споконвічне місце для селян – **Церква**. У романі вона – символ єднання, оберіг духовності. Навіть перетворена на звальний пункт, вона не втрачає своєї святості. Тому попри всі муки Мирон Данилович має сили вистояти, пам'ятаючи проповідь священника: «Заповідано нам... тільки любов... Оглянімося на своє серце! Гризня, огнем дихаєм чи байдужістю. Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба...» [1, с. 44]. Так, саме в церкві не може «розколотися» Мирон Данилович, тобто видати місцезнаходження чаші, хоч як того хочеться „розкольникам”. Почуті в церкві настанови священника люди довго пам'ятатимуть. Тяжко вижити, проте для них головне – порядно, з честю. Люди, як можуть, намагаються допомогти один одному, щоб отримати „небесний вінець”, яким після відходу мають нагородити **душу**. В Барка не піддає сумніву існування „душі” як потойбічної субстанції. Він вважає її „незримим деревом з різноманітними формами гілля, квіту, плоду” [там само]. Через душу люди зближуються із Творцем у голосі сумління, молитві, потребі порятунку.

Тому міфологема **душа** в романі Барки обов'язково світла”, чиста, незаплямована страшним гріхом Вона виступає персоніфікованим образом-символом, має будову, серце, тіло. Вона пластична. Душа – то живий організм, про що говорять такі сполучення: „душа скрикнула”, „душа приголомшена”, „душа втішилась”, „душею болітиме”, „вирішила душа”, „душа скована” [там само].

До важливих фольклорних символів українців завжди належала **хата**. Про власну хату читаємо в численному народному мелосі. Рідна хата

оспівана в піснях, оповита легендами і переказами, опоетизована майстрами слова і пензля. Вона була і буде символом добра і надії, любові і віри, людяності й достатку одвічної сподіванки на чисте небо над Україною і світанкову тишу над голубим овидом.

У сім'ї Катранників панувала традиційно висока етика родинних стосунків. Письменник з'ясовує, якими засобами більшовицька влада руйнувала одвічні засади життя українців. Перший удар спрямувався на селянську *хату*, коли в ній під час обшуку все розкидалося й плюндрувалося. У світобаченні українського селянства *хата* – символ надійного родинного гнізда, запорука миру й достатку, оберіг від усіх життєвих нещасть і небезпек.

І ось нова влада піднімає руку на цей сімейний затишок:

«Мирон Данилович від плюндрування збілів, - похило відступає до хати.

Там грабіж: ніби з переказів про людовидого змія. Заскочили в хижу і все поперевертали... Вернулася з церкви Харитина Григорівна... Злякано дивиться і питає сина:

- Це – вони?
- Вони, мамо!

Пішла в хату; глянула, переступивши поріг, і обмерла! Їхня хата, це прадідівська, із сволоком в старовинних знаках, різьблених і свічами палених, була завжди біла...

А ось – гірше, ніж у сараї! Як після землетрусу. Поперериване все і поперекидане, позмішуване і потоптане.

Сльоза збігла по щоці. Згадалося старій – вже кінець настав. На старість побачила: знищено їхню хату, хату-святиню, де ікони споконвіку осяювали хліб на столі» [1, с. 162].

Другий удар влада зосереджує на розхитуванні, ламанні віками усталеного сімейного ладу, обрубіванні родових коренів. *Діти* – майбутнє українського народу. Знищити їх – значить знищити народ. Діти виступають у романі символом Добра: Миколка «світив добрістю», «праведницею», «зірочкою» для всіх була Оленка, саме в її праведні, безгрішні вуста вкладено

мудру істину: *жити треба на цій землі, як сонце, несучи світло і любов людям*. Символічно, що наймолодший Катранник залишається живим, щоб, пройшовши через страшні життєві випробування, донести цю істину людям і продовжити український рід на Землі.

Стрижневим образом, що через увесь роман проходить, як межа між *жовтим князем* і жертвами, є образ – символ – **хліб**. З кожним витком подій він набуває все більшого узагальнення. Спочатку хліб – це просто харч – «паляниця на столі, рушником накрита» [1, с. 161], але згодом **хліб** переростає у **символ Життя**. Тоненька скибочка його може врятувати від смерті: *«Поїду з дітьми в місто: по хліб! - сказала чоловікові. – Хоч кусник знайдеться: бо всі поляжуть...»* [там само].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барка В.К. Жовтий князь: Роман / Передмова М.Жулинського / В.К.Барка. – К.: Дніпро, 1991. – 226 с.
2. Мовчан Р. Український лірник на американській землі / Р.Мовчан // Дивослово. – 1998. - № 7. – С.2 – 5.
3. Словник символів / За ред.. О.І.Потапенко, М.К.Дмитренка. – К.: Народознавство, 1997. – 156 с.